

İkram Ağasiyev

<https://orcid.org/0000-0003-0801-6683>

Professor, doctor of historical sciences, Director of the "Soviet period history of Azerbaijan" department of the History Institute named after A. A. Bakikhanov of the Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan, ikramagasiyev@mail.ru

Atıf Künyesi | Citation Info

Ağasiyev, İ. (2024). Azərbycanda Rus Dilinin Yayılmasına Tarixi Kontekstdə Baxış. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (6), 3830-3840.

Azərbaycanda Rus Dilinin Yayılmasına Tarixi Kontekstdə Baxış

Öz

Məqalə Azərbaycanca rus dilinin yayılması problemlərini tarixi kontekstdə araşdıran ilk məqalədir. Tədqiqatçı Rusiya ilə Azərbaycan arasında siyasi münasibətlərdə baş verən dəyişikliklərin dil vəziyyətinə, ilk növbədə Azərbaycanca rus dilinin statusuna necə təsir etdiyini göstərir. Müəllif qeyd edir ki, Rusiyanın Azərbaycana qarşı siyasətinin xarakterindən asılı olaraq azərbaycanlı əhali arasında rus mədəniyyətinin və rus dilinin əhəmiyyəti haqqında müvafiq ictimai rəy formalaşmışdır. Müəllif qeyd edir ki, rus dilinin Azərbaycanda populyarlaşması Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra başlamışdır. Ruslaşdırma siyasəti həm rus əhalisinin Azərbaycana köçürülməsi, həm də rus dilinin praktiki tətbiqinin genişləndirilməsi ilə həyata keçirilirdi. Çar Rusiyasının başlatdığı bu siyasət sonralar SSRİ tərəfindən də davam etdirilmişdir. Müəllifin fikrincə, azərbaycanlıların rus dilindən istifadəsini rusofilçilik saymaq yanlışdır və bu hal iqtisadi-siyasi amillərdən yaranan zərurətdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, rus dili, molokanlar, Türkmənçay, siyahyaalma, rus məktəbi, tədris

An Overview of the Spread of the Russian Language in Azerbaijan in Historical Context

Abstract

The article is the first to examine the problems of the spread of the Russian language in Azerbaijan in a historical context. The researcher shows how the changes in political relations between Russia and Azerbaijan affected the linguistic situation, in particular the situation of the Russian language in Azerbaijan. The author notes that due to the nature of Russia's policy towards Azerbaijan, a favourable public opinion was formed among the Azerbaijani population about the importance of Russian culture

and the Russian language. The author notes that the spread of the Russian language in Azerbaijan began after the annexation of Azerbaijan to Russia, and the policy of Russification was carried out both through the transfer of the Russian population to Azerbaijan and the expansion of the practical application of the Russian language. This policy initiated by Tsarist Russia was later continued by the USSR. According to the author, it is wrong to consider the use of the Russian language by Azerbaijanis as Russophobia, but it is a necessity arising from economic and political factors.

Keywords: Azerbaijan, Russian language, Molokans, Turkmenchay, census, Russian school, education

Giriş

Son zamanlar Azərbaycanda və ümumiyyətlə keçmiş SSRİ məkanında rus dilinə, rus mədəniyyətinə münasibətlə bağlı müxtəlif yazılara rast gəlinir. Bu zaman söylənilən fikirlər birmənalı deyildir. Azərbaycanla Rus dövlətləri arasında ilk təmaslar hələ orta əsrlərdən qurulmuşdur və bu əlaqələr iqtisadi ticari və bəzən də siyasi-diplomatik xarakter daşımışdır. XVII əsrin ortalarında Səfəvi dövlətinin öz təsirini Şimali Qafqaza yaymaq cəhdləri burada möhkəmlənməyə başlamış Rus dövləti ilə münaqişəyə səbəb olmuşdur və hətta bəzi hallarda tərəflər yaranan problemləri silah gücünə həll etməyə çalışmışlar. Rusların Azərbaycana qarşı növbəti təcavüzü çar Birinci Pyotrun və onun varislərinin adı ilə bağlıdır. 1723-1735-ci illərdə Rusiya Azərbaycanın Xəzəryanı ərazilərini işğalda saxlasa da, burada rus dilinin, rus mədəniyyətinin yayılmasından söhbət gedə bilməzdi. XVIII əsrin ikinci yarısında Şimali Azərbaycan xanlıqları, xüsusən Quba, Qarabağ, Gəncə xanlıqları Rusiya ilə iqtisadi-ticari və diplomatik münasibətlər qurmuşdular. Lakin bu heç bir halda Azərbaycan əhalisi arasında Rusiyaya simpatiyaların artmasına, rus heyranlığına gətirməmişdir. Bu dövrdə Azərbaycan ərazisində ruslar daimi olaraq yaşamamışlar və Rusiya Azərbaycan ərazilərində yalnız ticarət adamları ilə təmsil olunmuşdu.

Rusiyanın Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda möhkəmlənməsi, rus əhalisinin bu coğrafiyada sayının artması, rus dili və rus mədəniyyətinin yerli milli mədəniyyətləri sıxışdıraraq öz hegemonluğunu təmin etməsi məhz bu bölgənin silah gücünə işğalından və daimi olaraq Rusiya imperiyasına qatılmasından sonra başlamışdır. Nəticədə, 1801-ci ildən başlayan işğal XX əsrin sonlarına doğru müxtəlif formalarda 1991-ci ilədək davam etmişdir və bu 190-illik dövr ərzində rus dili, rus mədəniyyəti Azərbaycanda kök sala bilmişdir ki, bu işdə həm sayı 0,5 milyona çatmış rus əhalisinin, həm də dünyaya qapalı olan SSRİ adlı dövlətin iqtisadi-siyasi sistemindən doğan səbəblər mühüm rol oynamışdır.

Müəllif məqalədə rus dilinin Azərbaycanda yayılmasının tarixi şəraitini təhlil edərək göstərmişdir ki, bu proses Sovet dövlətinin yürütdüyü siyasətin tərkib hissəsi olmuşdur. Eyni

zamanda, müəllif o fikri təsbit etməyə çalışır ki, hər hansı dilin, mədəniyyətin yayılmasını şərtləndirən əsas amillər iqtisadi-siyasi amillərdir. Heç şübhəsiz, toplumun hər hansı əcnəbi dildə danışması heç də bu dilə olan heyranlığın göstəricisi deyildir. İstisadi-siyasi şəraitin dəyişməsi hər hansı mədəniyyətin və dilin də statusunun dəyişməsinə təsir edir ki, rus dilinin Azərbaycanda yayılması tarixinin araşdırılması bu tezisi bir daha təsdiqləyir.

1. Çar Rusiyası dövründə Azərbaycanda rus dilinin yayılmasını şərtləndirən şərait

Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin min illik tarixi var. Lakin XIX əsrin 30-cu illərinə qədər bu münasibətlər epizodik və sırf rəsmi xarakter daşıyırdı və rus dilinin Azərbaycanda yayılması ilə heç bir əlaqəsi yox idi. Azərbaycan əhalisinin rus dili ilə ilk yaxından tanışlığı Azərbaycanın Çar Rusiyası ilə Qacar İrən arasında bölünməsindən sonra başladı: 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsinin şərtlərinə görə Şimali Azərbaycan Rusiya imperiyası tərəfindən ilhaq edildi, Cənubi Azərbaycan isə Qacar İrəninin tərkibində qaldı.

Türkmənçay müqaviləsindən sonra Çar Rusiyası Şimali Azərbaycanda köçürmə siyasəti aparmağa başladı və bu siyasətə əsasən İran və Osmanlı imperiyasından ermənilər, kürdlər, aysorlar, habelə Baden-Vürtembergdən almanlar bu bölgəyə köçürülməyə başladılar (Ağasiyev, 2016, s. 61-88). 1830-cu il oktyabrın 20-də çar hökuməti “Köhnə təriqətçilərin və sektantların Zaqafqaziya əyalətlərinə köçürülməsi haqqında” qərar qəbul etdi və ilk olaraq Azərbaycana Orenburq quberniyasından olan molokanlar köçdülər (Bağirov, 2009, s. 13). Ümumiyyətlə, XVIII əsrin 30-cu illərində Cənubi Qafqazda 34 rus kəndi yaranmışdı ki, onların da 30-u Azərbaycanda salınmışdı. 1840-cı illərdə Azərbaycanda rusların sayı artıq 9 min 284 nəfər təşkil edirdi ki, onların da əsas hissəsini subbotniklər, pırcunlar, duxoborlar, molokanlar və başqa təriqətlərin tərəfdarları təşkil edirdi (Verdiyeva, 2016, s. 321). Məhz bu dövrdən etibarən ilk dəfə olaraq yerli azərbaycanlı əhali rus əhalisi ilə canlı təmasda olmağa başladı və təsadüfi deyil ki, indiki dövrdə Azərbaycanda yaşayan rusların ləhcəsinə molokanlar, duxoborlar, subbotniklər və başqa məzhəblərin nitq xüsusiyyətləri böyük təsir göstərmişdir.

Rus və rusdilli əhalinin Azərbaycana köçürülməsinin növbəti dalğası XIX əsrin ikinci yarısında, başlamışdır ki, bu da Azərbaycanın sürətlə inkişaf edən neft sənayesinin işçi qüvvəsinə tələbatı ilə bağlı idi. Nəticədə, yüz minlərlə rus, tatar, başqırd, Şimali Qafqaz xalqlarının nümayəndələri Bakıya köçdülər və Azərbaycanda rus və rusdilli əhalinin sayı kəskin şəkildə artdı. Rusiya İmperiyasında 1897-ci ildə keçirilən ümumi siyahıyaalınmanın yekunlarına əsasən təkcə Bakı quberniyasında artıq 73 min 632 rusdilli sakin var idi (Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii 1897 goda, 1905, s. 25-53). XX əsrin əvvəllərində rus əhalisi artmaqda davam edirdi və 1913-cü ilin məlumatlarına görə artıq Bakıda 74542 etnik rus yaşayırdı ki, bu da şəhərin ümumi əhalisinin 29,2%-ni təşkil edirdi (Sadigova,

2016, s. 19). 1906-cı ildən sonra həyata keçirilən Stolipin islahatları nəticəsində Azərbaycanın düzəngah bölgələrində də da ruslara aid kəndlər meydana gəldi - Mil, Muğan düzlərində və şimal-şərq rayonlarında onlarla rus kəndləri yaradıldı.

Bu problemin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) dövründə necə həll edilməsi maraqlıdır. Rusiya imperiyası dağıldıqdan sonra yaranan bu gənc dövlət əsas ideoloji olaraq belə xətt götürmüşdü: türk milli mədəniyyətinin inkişafı, yəni “türkləşmək”; müasir Avropa demokratiyası prinsiplərinə riayət etmək, yəni “Avropalaşma” və İslam dəyərlərini qorumaq, yəni “İslamlaşma” (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. C. 2, 2005, s. 236). Gənc Azərbaycan hökumətinə əsasən Çar Rusiyasının nüfuzlu universitetlərində rus dilində ali təhsil almış şəxslər başçılıq edirdilər. Qeyd edək ki, hökumətin bəzi üzvləri rusdilli olmaqla Azərbaycan dilini zəif bilirdilər. Amma bu amil onların qəbul etdiyi qərarların və qanunların məzmununa təsir etməmişdir. 27 iyun 1918-ci il qanunu ilə türk (yəni Azərbaycan) dili AXC-nin dövlət dili elan edildi (Ağasiyev, 2015, s. 232). Yüzlərlə Azərbaycan türk dilində təhsil verən məktəblər açıldı. Hökumətin 1918-ci il 28 avqust və 13 noyabr tarixli qərarları əsasında məktəblərdə milli türk siniflərlə yanaşı, rus dilində tədris aparılan siniflərin də təşkilinə icazə verildi.

Lakin rus dilinə müsbət münasibət qalmaqla idi: AXC hökumətinin qərarı ilə daha 2 il rus dilində kargüzarlığın aparılmasına icazə verildi. Azərbaycan Milli Ordusunun zabit korpusu əsasən ruslar və rusdilli qeyri-rus millətlərindən ibarət olduğundan orduda da rus dilindən istifadəyə icazə verilirdi. Hökumət rusdillilərə də qayğı ilə yanaşırdı: AXC parlamentində 214 min rus əhalisinə 10 deputat yeri ayrılmışdı (Azərbaycan tarixi. Dərslük, 2015, s. 263). Bakıda və əyalətlərdə rus dilində təhsil verən məktəblər fəaliyyət göstərirdi. Düzdür, rus əhalisinin bir hissəsi öz yaşayış yerlərini tərk edərək Rusiyaya getmişdilər (Gosudarstvennyy Istoricheskiy Arkhiv Gruzinskoy Respubliki, fond № 1820, opis № 1, delo № 176, str. 22), lakin onların bir çoxu Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra geri qayıtdılar (Gosudarstvennyy arxiv Azerbaydzhanskoy Respubliki, fond № 897, opis № 1, delo № 38, str. 5).

2. Sovet Azərbaycanında rus dili və ruslaşdırma siyasəti

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1920-1930-cu illərdə miqrasiya prosesləri davam etdi: SSRİ-nin digər respublikalarından Azərbaycan SSR-ə gələn fəhlələrin, mühəndislərin və digər mütəxəssislərin hesabına rusların sayı artdı. Nəticədə, 1939-cu ildə Azərbaycanda 528 min rus var idi ki, bu da Azərbaycan SSR əhalisinin 16,5 faizini təşkil edirdi (Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1939 goda. Natsionalniy sostav naseleniya respublik SSSR. Azerbaydzhanskaya Respublika. № 985 – 986, 25 aprelyə – 15 mayə 2023 g). Əgər 1920-1930-

cu illərin əvvəllərində Sovet hökuməti “yerliləşdirmə” (korenizasiya) siyasəti aparırdısa, SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin və Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin 1938-ci il 13 mart tarixdə qəbul etdiyi “Rus dilinin məcburi öyrənilməsi haqqında” qərarından sonra vəziyyət kəskin şəkildə dəyişdi (Vdovin, 2004, s. 132). 1938-ci ilin mart-aprel aylarında ittifaq respublikalarında da analoji qərarlar qəbul edildi və bir çox məktəblər, o cümlədən Azərbaycan məktəbləri də rus dilində tədrisə keçdi. Beləliklə, Mərkəzin süni ruslaşdırma siyasəti başladı. Böyük Vətən Müharibəsi illərində Azərbaycanda rus əhalisinin sayı nəzərəçarpacaq dərəcədə artdı ki, bu da SSRİ-nin hərbi əməliyyatlara məruz qalmış Avropa hissəsindən minlərlə slavyan mənşəli qaçqınların axını ilə bağlı idi.

Müharibədən sonrakı illərdə Stalinin repressiv maşını yeni qüvvə ilə işləməyə başladı. Bu dəfə hədəf rus şovinizminin növbəti dalğasına etirazlarını bildirən yerli milli ziyalılar idi. Qeyd edək ki, rus şovinizminin alovlanması 1945-ci il mayın 24-də Qələbə bayramına həsr olunmuş ziyafətdə Stalinin söylədiyi məşhur “rus xalqının şərəfinə” tostunun da müəyyən dərəcədə təsiri olmuşdu (Nikonov, 24 may 1945 goda. Za russkiy narod). Müharibənin ağır yükünü daşıyan Rusiya Federasiyasının və rus xalqının tarixi Qələbəyə töhfəsi şübhəsizdir. Lakin ruslaşdırmanın artıq başladığı yerlərdə Stalinin tostu yanlış şərh edildi. Elə vəziyyət yaranmışdı ki, hətta zavodda azərbaycanlı fəhlə rəhbərliyə ərizə yazanda onu mütləq rus dilində yazmalı idi. Rus şovinizminə cavab olaraq, Azərbaycanda əsasən tələbələrə ibarət olan “İldırım”, “Dönməzlər” və s. kimi gizli təşkilatlar meydana çıxdı. Onlar rus dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilinin də inkişaf etdirilməsini, təkcə A.Puşkinin, Y.Lermontovun deyil, həm də Azərbaycan klassiklərinin - Nizaminin, Nəsiminin, A.Bakıxanovun, M.F. Axundova və başqalarının əsərlərinin təbliğ edilməsini, Azərbaycan dilinin kargüzarlıqda istifadə olunmasını tələb edirdilər. Bu gizli tələbə təşkilatlarının üzvləri həbs edildilər, millətçilikdə ittiham edilərək müxtəlif müddətlərə azadlıqdan məhrum olundular.

Stalinin ölümündən sonra və Xruşşovun “mülayimləşmə” siyasəti illərində Azərbaycan SSR-də milli mədəniyyətin və milli ruhun dirçəlişi başlandı. İmam Mustafayevin respublikaya rəhbərliyi dövründə Azərbaycan SSR Ali Soveti 1956-cı ilin avqustunda dövlət dili haqqında qanun qəbul etdi və qanuna əsasən Azərbaycan dilinə rəsmi olaraq respublikanın dövlət dili statusu verildi (Ağasiyev, 2015, s. 261). Bu, müddəa 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in növbəti Konstitusiyasında maddə kimi öz əksini tapdı. Qeyd edək ki, SSRİ-nin və müttəfiq respublikaların Konstitusiyalarında yalnız üç respublikanın - Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan SSR-in konstitusiyalarında dövlət dili ilə bağlı müvafiq maddələr var idi. Lakin milli kurs uzun sürmədi - 1959-cu ildə Sov.İKP MK-nın Komissiyası üç ay ərzində Azərbaycan KP MK-nın və şəxsən KP MK-nın birinci katibi İmam Mustafayevin fəaliyyətini yoxladı.

Nəticədə, İ. Mustafayevin fəaliyyəti millətçilik kimi qiymətləndirildi, O, 1959-cu ilin iyununda tutduğu vəzifədən azad edildi və hər şey əvvəlki məcrasına qayıtdı.

1970-ci illər Azərbaycanda rus dilinin “qızıl dövrü” adandırılıla bilər. 1970-ci ildə Azərbaycan SSR-də rusların sayı 510 min nəfərə (Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1970 goda. Natsional'nıy sopad na nashestviye po respublikam SSSR. № 985 – 986 25 aprelya – 15 maya 2023) rusdillilərin sayı isə 2 milyon nəfərə çatmışdı ki, bu da əhalinin təxminən 40%-ni təşkil edirdi. Lakin 1970-ci illərin sonundan rusların sayı azalmağa başladı - 1979-cu ildə Azərbaycan SSR-də 475 min, 1989-cu ildə isə 392 min rus var idi (Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1989 goda. Natsional'nıy sostav naseleniya respublik SSSR. № 985 – 986 25 aprelya – 15 maya 2023 g).

3. Postsovet Azərbaycanında rus dili əcnəbi dillərdən biri kimi

1990-cı illərin əvvəllərində, SSRİ-nin dağılması ərəfəsində əhalinin rus dilinə münasibəti dəyişdi. 1990-cı il 20 Yanvar hadisələri, Sovet ordu qüvvələrinin mülki əhaliyə qarşı silah tətbiq etməsi əhalinin şüuruna çox böyük mənfi psixoloji təsir göstərdi. Tank, zirehli transportyor və digər silah növləri ilə silahlanmış 60 minlik Sovet ordusu Azərbaycan Milli Hərəkətini və Xalq Cəbhəsini darmadağın etmək üçün Azərbaycana qarşı hücumu keçdi. Nəticədə, 138 nəfər öldürüldü, 800 nəfər itkin düşdü və onlar haqqında hələ də heç bir məlumat yoxdur. Qeyri-rəsmi versiyaya görə, onlar da öldürülməzlər, lakin cinayətin miqyasını kiçiltmək üçün SSRİ-nin o vaxtkı rəhbərləri meyitləri Xəzər dənizində batırmaq əmri veriblər.

Azərbaycan siyasi müstəqillik əldə etdikdən və Xalq Cəbhəsi ilə Müsavat Partiyasının tandemi hakimiyyətə gəldikdən sonra dövlət səviyyəsində rus dilinə münasibət dəyişdi: işgüzar proseslər, mətbuatda, təhsil sahəsində tamamilə Azərbaycan dilinə keçid başladı. Qeyd edək ki, müstəqil hökumət rus dilindən istifadəni qadağan etməmişdi, lakin rus dilinin özü Azərbaycan əhalisi üçün əhəmiyyətini itirməkdə idi. Nəticədə, azərbaycanlılar övladlarını rus məktəbinə vermədiyi üçün rusdillilərin sayı azaldı. Rus dilində təhsil alan bir çox tələblər və şagirdlər Azərbaycan dilli təhsilə keçidilər.

1993-cü ilin iyununda Heydər Əliyev respublikanın siyasi rəhbərliyinə qayıtdı və həyatın bütün sahələrində, o cümlədən dil siyasəti sahəsində dəyişikliklər başladı. Azərbaycanda müxtəlif auditoriyalar qarşısında çıxış edən Heydər Əliyev dəfələrlə deyirdi ki, “Azərbaycan gəncliyi rus dilini mükəmməl bilməlidir, təkcə rus dilini deyil, ingilis, fransız, alman, ərəb, ispan dillərini də bilməlidir. Azərbaycan dilini də mükəmməl bilsin. İnsan nə qədər çox dil bilirsə, bir o qədər zəngin olur. Yalnız bir dildə danışan insana müasir dünyada, ümumiyyətlə, bir-birinə bağlı olan dünyada təbii olaraq çətinliklərlə üzləşəcəkdir” (Vystupleniye Prezidenta

Azerbaydzhanskoy Respubliki Geydara Aliyeva na uchreditel'nom sobranii Vserossiyskogo kongressa azerbaydzhantsev v Moskve - 22 iyunya 2000 goda).

SSRİ-nin dağılmasından sonra Azərbaycanda rusların sayı kəskin şəkildə azalaraq 1999-cu ildə 141,7 min nəfər, 2009-cu ildə 122,5 min nəfər təşkil etmişdir ki, bu da obyektiv proseslərlə, ilk növbədə rusdilli əhalinin Avropa və Amerikanın inkişaf etmiş ölkələrinə, Rusiyaya və digər ərazilərə axını ilə əlaqədar olmuşdur (Musavi, Russkiy yazık v Azerbaydzhane: kto na nem govorit?. 14 fevralya 2022 g). Bu gün rus dili 150 mindən çox Azərbaycan vətəndaşının ana dilidir. Bunların içində əsasən etnik ruslar, eləcə də ukraynalılar, ləzgilər, avarlar, yəhudilər çoxluq təşkil edirlər. Statistika görə, 1994-cü ildə Azərbaycan əhalisinin 34 faizi rus dilində sərbəst danışdı. Bu gün bu faiz bir qədər azalıb ki, bu da həm Qafqaz regionunda, həm də global miqyasda baş verən hadisələrlə bağlıdır.

2020-ci ilin məlumatına görə, Azərbaycanda rus əhalisi 120 min nəfərdir və rusların əksəriyyəti paytaxt Bakıda və İsmayılı rayonunda yerləşən İvanovka kəndində yaşayır. Rus dilini, mədəniyyətini və adət-ənənələrini, o cümlədən Azərbaycanda yaşayan digər Rusiya xalqlarının dil və adət-ənənələrini qorumaq və inkişaf etdirmək üçün müxtəlif təşkilatlar və ictimai birliklər yaradılmışdır. Onların fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Azərbaycanda yaşayan rusların və digər xalqların ana dilində məktəbləri var, Bakıda S.Vurğun adına Rus Dram Teatrı fəaliyyət göstərir. 1994-cü ildə Azərbaycan Kazakları İcması yaradılmışdır. 2009-cu ildə Bakıda Rusiya İnformasiya və Mədəniyyət Mərkəzi yaradılıb və 2021-ci ildə adı dəyişdirilərək “Rus evi” adlandırılıb. Bu gün Azərbaycanda rus dilində onlarla qəzet və jurnal nəşr olunur, elmi, tədris, bədii və digər ədəbiyyatlar çap olunur. Bakı, Sumqayıt və Şamaxıda 5 pravoslav kilsəsi, 3 molokan icması qeydiyyatdan keçmişdir. Azərbaycanda Bakı Slavyan Universiteti var, orada rus filologiyası oxuyurlar və rus dilində dərslər deyirlər. Rusdilli telekanal fəaliyyət göstərir, Azərbaycan dilli telekanallar isə vaxtaşırı rus dilində “Xəbərlər” proqramını göstəriirlər. Bu gün Azərbaycanda dövlət məktəblərinin 8 faizi rusdillidir. Rəqəmlərlə desək, bu, təxminən 350 məktəbdir ki, burada 90 min məktəbli təhsil alır ki, bu da Azərbaycanda məktəblilərin ümumi sayının 6 faizini təşkil edir. Qeyd edək ki, 2023-cü ilə olan məlumata görə, Azərbaycanda 45 ali təhsil müəssisəsi var ki, onların hər birində tədrisin rus dili olan sektorları var.

Azərbaycanın Rusiya vətəndaşları da Azərbaycan dilinə hörmətlə yanaşırlar: bir çoxları, xüsusən rusların gənc nəslinin nümayəndələri Azərbaycan dilində yaxşı danışır, Azərbaycan mədəniyyəti ilə maraqlanır, Azərbaycanı öz Vətəni hesab edirlər. İstər birinci Qarabağ müharibəsində (1988-1994), istərsə də ikinci Qarabağ müharibəsində (2020) ruslar Azərbaycan Ordusunun tərkibində öz vətənləri - Azərbaycan uğrunda vuruşublar. Bunlardan İ. V. Makeev,

Y. P. Kovalyov, E. N. Karlov, V. V. Seryogin, D. A. Solntsev, D. A. Pronin Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülənlər (Kogda Rodina - yedinaya: kak russkiye vstali na zashitu Azerbaydzhana. 27.09.2021). Azərbaycanda rus dilinin rəsmi dövlət statusuna malik olmamasına baxmayaraq, gündəlik həyatda, demək olar ki, həyatın bütün sahələrində: elmdə, mədəniyyətdə, biznesdə, onlayn mediada və s.-də fəal şəkildə istifadə olunur. Elmdə rus dilinə böyük tələbat var. Müdafiə Şurasının icazəsi ilə dissertasiyalar rus dilində müdafiə olunur, elmi əsərlər və elmi tədqiqatların nəticələri rus dilində yazılır və nəşr olunur. Bir sözlə, Azərbaycanda rus dilinin praktiki istifadəsində heç bir problem yoxdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda rus dilinin istifadəsi ilə bağlı bəzi stereotiplər formalaşmışdır (Musavi, Russkiy yazık v Azerbaydzhane: kto na nem govorit?. 14 fevralya 2022 g). Birincisi, Azərbaycanca danışanlara nisbətən, rusdillilər arasında ali təhsillilərin böyük faiz təşkil etməsi haqqında. Bu doğrudur və bunun da izahı var. Məsələ burasındadır ki, rusdilli azərbaycanlılar əsasən şəhərlərdə, əksəriyyəti isə Bakıda yaşayır və təbii ki, şəhər sakinləri arasında ali təhsil alanların faizi kənd sakinlərinə nisbətən yüksəkdir. Qeyd edək ki, rusdillilər Azərbaycan əhalisinin kiçik bir hissəsini təşkil edirlər; İkinci geniş yayılmış stereotip ondan ibarətdir ki, rus dili imkanlı azərbaycanlıların, yəni əhalinin elit hissəsinin dilidir. Əlbəttə, insanın maddi rifahı ilə linqvistik mənsubiyyəti arasında müəyyən əlaqə vardır. Ancaq rusdilli azərbaycanlıların hamısının maliyyə baxımından imkanlı adamlar olduğunu iddia etmək absurd olardı. Bir sözlə, linqvistik mənsubiyyətlə maliyyə vəziyyəti arasında aydın asılılıq yoxdur. Həqiqət budur ki, xarici dildə, o cümlədən rus dilində danışmaq işçiyə yaxşı maaşlı iş tapmaq şansı verir. Azərbaycan iqtisadiyyatının 80%-ni təşkil edən bütün özəl sektorunun beynəlxalq aləmə çıxışı olduğu üçün ingilis və rus dilləri olmadan inkişaf etmək mümkün deyil. Şübhəsiz ki, rusdillilərin öz dünyagörüşünü genişləndirmək, biznes ixtisaslarını artırmaq üçün daha çox imkanları var. Gördüyünüz kimi, bütün bunlar bir-birilə sıx bağlıdır: daha çox dil bilən təhsil səviyyəsini daha çox artırmaq imkanı qazanır və müvafiq olaraq yaxşı maaşlı iş və rifah təmin etmək imkanı əldə edir. Ümumiyyətlə, rusdilli azərbaycanlılar arasında bütün sosial təbəqələrin nümayəndələri vardır (Musavi, Russkiy yazık v Azerbaydzhane: kto na nem govorit?. 14 fevralya 2022 g).

Son illər Azərbaycanda rus dili yenidən cəlbedici olmuşdur. Rus dilinə maraq valideynlərin uşaqlarına daha universal təhsil vermək istəyi ilə əlaqələndirilir. Bu gün ixtisaslı mütəxəssisdən ən azı üç dil - Azərbaycan, rus və ingilis dillərini bilməsi tələb olunur. İngilis dili bahalı ödənişli kurslarda öyrənilir, ona görə də bir çox valideynlər təhsillə bağlı lazımsız xərclərdən qaçmaq üçün övladlarını dövlət hesabına fəaliyyət göstərən rus məktəblərinə göndərirlər ki, onlar orta təhsil alsınlar və rus dilini pulsuz öyrənsinlər.

Respublikanın bəzi elm, mədəniyyət xadimləri, görkəmli siyasətçiləri rus dilinin genişlənməsini Azərbaycan dövlətçiliyinin milli əsaslarına təhlükə kimi qiymətləndirirlər (Kto i pochemu reshil «otklyuchit'» russkiy sektor v azerbaydzhanskikh shkolakh?). Müxalifət partiyalarından olan bəzi deputatlar Azərbaycanda dövlət məktəblərində xarici dildə, yəni rus dilində tədrisin dövlət pulu ilə aparılmasını anormal hesab edirlər. Azərbaycan müxalifəti, prinsipcə, rus dilinin öyrənilməsinin əleyhinə deyil, lakin bunu özəl sektorda, dil kurslarında, yəni ingilis və digər xarici dillərin öyrənilməsi ilə eyni şəkildə etməyi təklif edir (Gadirli, 22 iyunya 2017).

Nəticə

Rus və Azərbaycan sektorlarında tədrisin praktiki təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, məktəblinin, tələbənin və ya mütəxəssisin intellektual səviyyəsi onun orta və ya ali təhsili Azərbaycan və ya rus dilində almasından asılı deyil. Sovet dövründə elmi ədəbiyyat, dərsliklər və s. vəsaitlər əsasən rus dilində olduğundan rus dilində oxuyanın bilik qazanma şansı daha çox olurdu.. Müasir şəraitdə bilikləri təkcə rusdillə mənəbdən deyil, başqa dilli – ingilis, türk, alman və sair mənbələrdən də zənginləşdirmək imkanları yaranmışdır. Bu gün doğma türk dilində güclü elmi və intellektual resurslar var ki, bu da azərbaycanlılar üçün kifayət qədər başa düşüləndir. Müasir Azərbaycan gəncləri daha çox ingilis, alman və aparıcı Avropa və Asiya ölkələrinin dillərini öyrənirlər. Amma güman etmək olar ki, Azərbaycan üçün xarici dillər arasında rus dili əsas dillərdən biri olaraq qalmaqdadır.

Bir dilin digərindən üstünlüyü yoxdur. Amma hər bir insan üçün ən qiymətli- onun öz ana dilidir. Digər əcnəbi dillərə tələbat var ki, bu da ilk növbədə iqtisadi zərurətlə diktə olunur. Xarici dil sadəcə ünsiyyət vasitəsidir, ikitərəfli münasibətləri, o cümlədən siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri inkişaf etdirmək vasitəsidir. Deyə bilərik ki, xarici dil dövlətlər, xalqlar, mədəniyyətlər arasında “körpü”dür və toplum üçün öz mədəniyyətinin dəyərlərini dərinləndirən dərk etmək üçün ən yaxşı vasitədir. Bu, sivilizasiyaların dialoqu və tanışlıq dairəsini genişləndirmək imkanındır ki, bu da təkcə peşəkar sahədə deyil, həm də gündəlik həyatda insana özünü daha azad və inamlı hiss etmək imkanı verir.

Kaynaklar

Ağasiyev, İ. K. (2015). *Azərbaycan tarixi (sxemlərdə, xəritələrdə, cədvəllərdə)*. Biznes Universiteti nəşriyyatı.

Ağasiyev, I. K. (2016). *Istoriya nemetskoy kolonizatsii na Kavkaze*. Izdatel'stvo TEAS Press.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. (2005). (C. 2). Lider nəşriyyatı

Azərbaycan tarixi: Dərslik (2015). Bakı Universiteti nəşriyyatı.

Bagirov, F. A. (2009). *Pereselencheskaya politika tsarizma v Azerbaydzhane (1830-1914)*. Izdatel'stvo Maroseyka.

Qədirli, E. (2017). *Rus sektoru qapadılmalıdır”?*. [https:// news.milli.az/society/556860.html](https://news.milli.az/society/556860.html).

Gosudarstvennyy Istoricheskiy Arkhiv Gruzinskoy Respubliki, fond № 1820, opis № 1, delo № 176, str. 22.

Gosudarstvennyy arkhiv Azerbaydzhanskoy Respubliki, fond № 897, opis № 1, delo № 38, str. 5.

Vdovin, A. I. (2004). *Russkiye v XX veke*. Izdatel'stvo OLMA-PRESS.

Verdiyeva, H. Y. (2016). *Migratsionnaya politika Rossiyskoy imperii v Severnom Azerbaydzhane (XIX - nachalo XX vv.)*. Izdatel'stvo Ekoprint.

Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1939 goda. Natsional'niy sostav naseleniya respublik SSSR.

Azerbaydzhanskaya Respublika. № 985 – 986, 25 aprelya – 15 maya 2023 g. [http://www.demoscope.ru/ yezhenedel'no /ssp/sng_nac_39.php?reg=5/](http://www.demoscope.ru/yezhenedel'no /ssp/sng_nac_39.php?reg=5/).

Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1970 goda. Natsional'niy sostav naseleniya respublik SSSR.

Azerbaydzhanskaya Respublika. № 985 – 986 25 aprelya – 15 maya 2023. http:// www.demoscope.ru/weekly/ ssp/sng_nac_70. php? reg=7.

Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1970 goda. Natsional'niy sostav naseleniya respublik SSSR. № 985 – 986 25 aprelya – 15 maya 2023 g., http://www.demoscope.ru/weekly/ ssp/sng_nac_70.php?reg=7.

Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1989 goda. Natsional'niy sostav naseleniya respublik SSSR. № 985 – 986 25 aprelya – 15 maya 2023 g. http://www.Demoscope.ru/weekly/ssp/ sng_nac_89. php?reg=7.

Kogda Rodina yedina: kak rossiyanе vstali na zashitu Azerbaydzhana. <https://az.sputniknews.Ru.Kogda-Rodina-yedinaya-kak-russkiye-vstali-na-zashchitu>.

Kto i pochemu reshil «otklyuchit'» russkiy sektor v azerbaydzhanskikh shkolakh? <https://1news.az/news/ -schooler>.

Musavi N. *Russkiy v Azerbaydzhane: kto na nem govorit?. 14 fevralya 2022 g.,* <https://www.dv.com/ru/russian-music-and-azerbaijani-kto-ne-govorit-i-kakoye-yego-zhdet/a-60729395>

Nikonov V. *24 maya, Dlya russkogo naroda!*. [https:// Russkiymir. ru/publications /272712/](https://Russkiymir.ru/publications /272712/)

Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii 1897 goda.

Pokhlebkın, V.V. (1989). *Mezhdunarodniye simvoly i emblemy*. Izdatel'stvo Mezhdunarodniye otnosheniya.

Sadigova, H. F. (2016). *Sotsial'no-etnicheskiy sostav naseleniya goroda Baku v XIX – nachale XX vekov*: Avtoref. diss. na soysk. student Doktorskaya stepen' Filos. soglasno istorii.